

І.О. Гаврилів

Інститут гуманітарних та соціальних наук
Національного університету “Львівська політехніка”

ДО ПИТАННЯ ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ПРАВДА І ДОМИСЛИ

© Гаврилів І.О., 2007

Розкрито дискусійну тему в українській та зарубіжній історіографії – причини та початок Другої світової війни. Показано цю проблему через призму українського питання в планах воюючих сторін.

A controversial theme in Ukrainian and foreign studies of history about reasons and the beginning of World War II has been developed. This problem has been tackled in the context of the Ukrainian issue in the war plans of fighting parties.

У рік відзначення 62-ї річниці закінчення Другої світової війни в українському суспільстві відбуваються гострі дискусії щодо місця і ролі України та українців у цьому найкривавішому збройному конфлікті. Деякі ветерани Червоної армії та радянських партизанських загонів ніяк не хочуть змиритися з існуючими історичними реаліями. Адже нині вони живуть у державі, за яку, під національними символами, вели боротьбу діячі ОУН і вояки УПА. Владі ніяк не вдається примирити безпосередніх учасників бойових дій. А вітчизняна історична наука досі не визначиться з концепцією світової війни, деякою мірою перебуваючи в полоні колишніх радянських постулатів. Тому, в контексті цих завдань, видається актуальним звернутися до причин і початку війни з україноцентричних позицій.

Огляд сучасних досліджень говорить про недостатню поінформованість та далеко не повну джерельну базу, на яку спираються науковці. Також методологічний підхід до розв’язання поставлених дослідницьких завдань вимагає істотних коригувань. Так, далі вважають основним агресором і підпалювачем світової війни “фашистські режими” країн Антикомінтернівського пакту. При цьому не звернуто уваги на те, що після 1920 р., коли по суті український фактор не дав можливості поширити комуністичну революцію з Росії, більшовики не відмовилися від своїх експансіоністських посягань. Радянський диктатор Сталін вперто втілював у життя імперіалістичні плани, накреслені вождем російських комуністів Леніним. Розвиток СРСР у міжвоєнний період – це тотальна підготовка до нової світової війни. Але при цьому були враховані уроки минулого: знищено усі прояви опозиції існуючому режиму в центрі та на місцях. Регулярні чистки кадрів більшовицької верхівки та силових структур унеможливили критику діянь та прояви сумніву авторитарної системи правління вождя (останнього опонента знищено у 1940 р. в Мексиці); масові репресії, голодомори і депортації нейтралізували національно і соціально активних громадян, решта стали кріпаками радянської соціалістичної системи; молоде покоління спеціалістів було фанатично віддане ідеологічним постулатам партії та не мало альтернативи вибору; фактично не обмежені стратегічні сировинні запаси, дешева і невичерпна робоча сила давали необхідний запас міцності та впевненості у майбутню перемогу; активна і нав’язлива пропаганда, поширення шпигунської мережі розклала демократичну громадськість та дезорієнтувала правлячі верхівки європейських країн. Очевидно, що поширення мережі комуністичних партій у світі провокував прихід до влади крайньо правих режимів. Відкриваючи нові архівні документи, російські фахівці схиляються до думки, що Сталін сприяв і фінансував у 1933 році прихід в Німеччині до влади націонал-соціалістів. Аналізуючи хід історичних подій напередодні та в роки Другої світової війни, можна

дійти висновку: серед близького оточення Гітлера перебували агенти впливу Кремля. Деякі дослідники називають, наприклад, Бормана, який загадково зник у 1945 р.

Сталінська кліка уміло маніпулювала свідомістю співвітчизників і наївних громадян інших країн. Радянська пропаганда робила враження про непримиренність комунізму і фашизму. Тим часом це не заважало готувати в СРСР воєнних фахівців нацистської Німеччини. Пробою сил та вияснення реальності міжнародної обстановки стали воєнні конфлікти в Іспанії та на Далекому Сході. В результаті Радянський Союз забезпечив собі тил в Азії, підписавши мирний договір з Японією (віроломно порушений у 1945 р.), а 23 серпня 1939 р. пактом Молотова–Ріббентропа нейтралізував ворожість Німеччини, виставивши одноосібним агресором Гітлера.

Плани Сталіна на початку Другої світової війни ні для кого не були таємницею. Адже вони уособлювали споконвічні імперіалістичні мрії російських правителів. Але після закінчення війни світ змірився з постулатом: “переможців не судять”. Тому, коли в наш час вперше оприлюднив загарбницький характер радянської зовнішньої політики В. Суворов (псевдонім Володимира Різуна), це викликало бурхливу реакцію навіть серед істориків України. Так, М. Коваль писав: “Його (В. Суворова – І.Г.) сурогатні опуси “Криголам”, “День М” та інші ставлять за мету “пробити”, протягти штучно сконструйовану фальшиву версію витоку вселенської трагедії, що обрушилася на наш народ, перекласти провину зі справжніх паліїв війни на їхню жертву” [1].

Натомість факти, які підтверджуються історичними джерелами, спростовують такі закиди. Так, Сталін мріяв руками Гітлера роздмухати пожежу війни, згодом здійснити “визвольний похід” і радянізувати країни Європи. 19 серпня 1939 р. на засіданні Політбюро ЦК ВКП (б) Сталін розкрив свої плани: “... виснаження ворогуючих сторін у збройному протистоянні дасть СРСР “широке поле діяльності для розвитку світової революції”. В розмові з генеральним секретарем виконавчого комітету Комінтерну Г. Димитровим диктатор довірливо признався: “...ми не проти, щоб вони побились добряче і ослабили один одного. Ми можемо підштовхувати одну сторону проти іншої, щоб вони добряче побились” [2]. Гітлер, своєю чергою, бажав забезпечити собі мир на Сході, адже досвід Першої світової війни показав, що війна на два фронти неминуче призведе до поразки Німеччини. 22 серпня 1939 р. Гітлер у виступі перед командуванням Вермахту згадував: “З осені 1938 р. я вирішив йти разом зі Сталіним. ...Сталін і я – єдині, хто дивиться лише у майбутнє. Найближчими днями на німецько-радянському кордоні подам руку Сталінові і разом з ним почну новий розподіл світу” [3].

Не акцентується, в багатьох дослідженнях про початок війни, на присутності українського фактора. Адже безпосередньо до зближення III Райху і СРСР призвели події в Карпатській Україні. У грудні 1938 р. Д. Лойд-Джордж у розмові з радянським послом І. Майським висловив думку, що план Гітлера полягає у відторгненні від Польщі української частини, приєднанні її до Карпатської України й створенні з цих двох територій власної Української держави. Наступним елементом у реалізації цього плану могла бути радянська Україна [4]. Сталін відреагував на це 10 березня 1939 р., виступаючи на XVIII з’їзді ВКП (б), коли висміяв ідею приєднання радянської України із 30-мільйонним населенням до 700 тисячного Закарпаття. При тому він зазначив, що західні країни провокують загострення відносин між СРСР та Німеччиною. У Берліні відразу ж відреагували у відповідний спосіб, що українські землі їх не цікавлять, давши можливість мадярам окупувати Карпатську Україну. Так події на українській “Срібній землі” стали прологом Другої світової війни, адже саме тут зішлись інтереси потенційних агресорів – винуватців світового конфлікту.

У той самий час західні країни в своїх геополітичних прогнозах явно прорахувалися. На зламі 1938–1939 рр. Лондон і Париж розраховували на спільний німецько-польський антирадянський похід. А тим часом Німеччина і СРСР вирішили розбити Польщу. З початком німецько-польської війни радянське керівництво відмовилося виконувати союзницькі зобов’язання і не спішило розпочинати військових дій. В такий спосіб Сталін виставляв Гітлера одноосібним підпалювачем війни, також уникнув збройного конфлікту з Англією і Францією, які 3 вересня оголосили війну Німеччині.

Очевидно, що в таких умовах німецька військово-політична верхівка допускала декілька варіантів розвитку подій. З одного боку, німці були зацікавлені в антипольському повстанні

українців, що мало пропагандистське значення у польській кампанії. З іншого, – вони не бажали, щоб воно поширилося на радянську Україну. На нараді в Гітлера 12 вересня було вирішено стимулювати українських націоналістів до дій пропозицією створити Західноукраїнську Республіку. Під час зустрічі у Відні шеф абверу Канаріс про це повідомив голову ОУН А. Мельника. Це спонукало кремлівське керівництво до створення на базі прикордонних округ Українського та Білоруського фронтів, які 17 вересня отримали наказ перетнути радянсько-польський кордон. Напад обґрунтовувався тим, що Польська держава фактично перестала існувати, а Червона армія бере під свій контроль захист життя і майна населення Західної України і Західної Білорусії. Даремно поляки сподівалися на слов'янську солідарність росіян. Порушивши раніше підписані міждержавні угоди, СРСР розпочав широкомасштабну воєнну операцію, явно вступивши у світову війну.

Такий блискавичний хід подій, який кардинально змінив геополітичну ситуацію на сході Європи, був прогнозованим, але неприйнятним для українців. Голова впливової УНДО В. Мудрий змушений був визнати: “Раніше ми орієнтувалися, що буде зудар західного світу зі східним – большевицьким. Ця концепція зійшла з платформи актуальності, бо західні держави ігнорують справи недержавних народів. Ми тільки “сліпе зняряддя гри чужих сил”. Потрібно зберегти українську національну субстанцію” [5]. Провід українських націоналістів, своєю чергою, заявив: “За допущення червоної Москви в Європу Німеччина несе велику історичну відповідальність. Цим актом вона зокрема (як у випадку з Чехо-Моравією й Карпатською Україною) уневажнила нею ж голошені гасла національного самоозначення ...” [6].

На першому етапі світової війни СРСР все робив для того, щоб приспати пильність союзників. 28 вересня 1939 р. Договором про дружбу і кордони радянська сторона поступилася у своїх територіальних посяганнях. Складалося враження, що Кремль претендує тільки на землі, які входили до складу колишньої Російської імперії: від Фінляндії до Бессарабії. Згідно з заключеною торгово-кредитною угодою, Німеччина до 22 червня 1941 р. за 17 місяців отримала від СРСР: 865 тис. тонн нафти, 140 тис. т. марганцевої руди, 14 тис. т. міді, 3 тис. т. нікелю, 101 тис. т. бавовни-сирцю, понад 1 млн. т. лісоматеріалів, 11 тис. т. льону, фосфати, платину, 15 млн. т. зерна [7]. Фактично постачанням стратегічної сировини комуністи активно допомагали нацистам завойовувати країни Європи. Своєю чергою, Німеччина сприяла доступу радянської сторони до промислового устаткування, новітніх технологій, зразків нової зброї і військової техніки. В результаті Гітлер протягом 1939–1940 рр. завоював Польщу, Голландію, Бельгію, Данію, Норвегію, Югославію, Францію, вів війну з Великобританією. Сталін, своєю чергою, поширив кордони СРСР за рахунок території Польщі, Фінляндії, країн Балтії та Румунії. Радянський Союз був виключений з Ліги Націй, у країнах Європи ширився антикомуністичний рух.

Неселення захоплених земель, зокрема Західної України та Північної Буковини, Бессарабії, зазнавало тотальної радянзації. Дехто і сьогодні вважає, що: “Це був акт історичної справедливості, про який ... мусять знати сучасні та прийдешні покоління”. “Велика допомога надходила зі східних областей України. В міста і села краю завозили промислові товари, обладнання, продукти харчування, а головне – прибували кваліфіковані кадри, які брали безпосередню участь у творенні нового життя,” – згадує очевидець П. Тронько [8]. Інші так описують прихід перших “совєтів”: “Кожну особу, що прибула з большевицького царства наші люди відрізняли вже з вигляду. Це були інші люди, з іншою зовнішністю, іншою поведінкою та іншою думкою. Люди, яких виховала 20-річна, найжахливіша й найбільш божевільна революція ... До I світової війни все цивілізоване людство мало одну мораль, однакові етичні критерії. Тепер дві культури, два світи, в яких діють інші моральні, політичні й економічні закони. Жодна держава так не мучила своїх підданих, як большевицька, що мучить не тільки тіло, але й душу в найглибших її глибинах” [9].

Восени 1939 р. понад 20 тис. українців перебравось у німецьку зону окупації, т. зв. Генеральну Губернію. Тут на крайньозахідних українських землях – Лемківщині, Холмщині, Надсянні, Підляшші були створені допомогові комітети, які “...здобули своєрідну культурну й господарську автономію та одержали дозвіл на існування власної загальногромадської організації” [10]. Вперше за декілька століть на цих споконвічних наших землях українство почало

налагоджувати організоване національне життя: почали функціонувати культурно-освітні заклади, школи, кооперативи, громадські та професійні товариства, виходили декілька часописів, працювали друкарні, відроджувалася церква тощо.

На зламі 1939–1940 рр. відбувалися переселенські акції, в яких нацисти і більшовики старалися переманити до себе якнайбільше українських людей. Так, згідно з договором про добровільне переселення, підписаним в Москві 16 листопада 1939 р., радянська сторона сподівалася вивезти в СРСР 65 тис. українців. Незважаючи на шалену агітацію, виїхало близько 9 тис., натомість з СРСР у січні–червні 1940 р. виїхало 10 тис. осіб [11].

Незважаючи на всі заходи більшовицької влади щодо тотальної радянизації населення України, вони не зуміли викоренити національні почуття і природну солідарність “східняків” і “західняків”. Деякі старшини українці, як тільки увійшли до Західної України, нашіптували нашим селянам: “Тільки не дайтеся до колгоспів, бо так само зчорнієте, як ми”. Також довірливо застерігали: “Наші радянські земляки доводили нам, що до двох–трьох років большевики вивезуть і виарештують загал нашої інтелігенції та заможніших і свідоміших селян. Щонайкращих людей – або на вивіз, або щоб записати свою душу НКВД: щоб стали його конфідентами” [12].

Загальновідомо, що націоналістична ідеологія напередодні війни була домінуючою і популярною серед західноукраїнського громадянства. Адже метою існуючих тут політичних сил і громадських організацій було організувати населення задля здобуття незалежної України. Це збігалось із бажаннями багатьох наддніпрянців. Не витримують критики твердження деяких сучасних науковців про те, що націоналістична ідеологія характерна і отримала поширення тільки серед західних українців, зокрема галичан. З цього приводу є показовим свідчення відомого львівського вченого-германіста Б. Задорожного: “На квартирі мого батька жив офіцер зі Східної України. Коли вже почалася війна, батько цілком випадково знайшов за картиною листа від цього офіцера. “Михайле Івановичу, – писав він, – я не мав можливості сказати вам, що у мене такі ж погляди, як і у вас. І таких, як я, у нас мільйони. Животіємо, пригноблені радянською владою ...” [13].

Ще один міф слід остаточно розвінчати щодо початку німецько-радянської війни. Німеччині не доцільно було починати війну з СРСР, адже продовжувалася війна з Великобританією, за якою стояли США. На одній з нарад Гітлер ствердив, що воєнні приготування СРСР змушують його прийняти рішення щодо нанесення превентивного удару. На Нюрнберзькому процесі міністр східних територій Розенберг пояснював про причини нападу на СРСР: “... постійна небезпека агресії із сторони Советського Союзу” [14]. Також в ноті, яку німецький посол Шуленбург вручив в 6 годині ранку 22 червня 1941 р. в Кремлі Молотову, говорилося: “Ввиду нетерпимой далее угрозы создавшейся для германской восточной границы вследствие массивной концентрации и подготовки всех вооруженных сил Красной Армии, Германское правительство считает себя вынужденным немедленно принять военные контрмеры” [15].

Щодо радянських приготувань, то тут написано чимало і однозначно: 70 % усіх збройних сил СРСР було підтягнуто до західного кордону, воювати готувалися на чужій території. Можна навести конкретний факт, який підтверджує більш ніж переконливі аргументи В. Суворова: в м. Луцьку виявлені документи, що згідно з наказом, 15-а радянська армія (13, 10, 9, 2 – стрілецькі корпуси, 319.569 осіб) мала почати воєнні дії 17 липня 1941 р. [16].

Українське населення не тільки західноукраїнських земель, але й Центральної та Східної України зустрічали німців як визволителів. Воїни-українці Червоної армії масово здавалися в полон – ніхто не хотів гинути: “за комісарів, за колгоспи”. Тільки під Києвом німці захопили в полон 660 тис. радянських воїнів, з них 95 % були етнічними українцями. Ставши об’єктом агресії, Україна і українці не змогли реалізувати своє бажання жити в незалежній державі, адже воювати прийшлося проти усіх окупантів.

Вивчення причин і початку Другої світової війни вимагає об’єктивного, неупередженого дослідження. Воно повинно спиратися на історичні джерела у поєднанні з україноцентричним баченням історії усієї України минулого століття. Українців, безпосередніх учасників воєнних дій, слід вважати борцями за волю народу і країни. Діяльність ОУН і збройний опір вояків УПА – цьому підтвердження.

1. Коваль М.В. 1941-й рік. Проблеми історичної пам'яті // Український історичний журнал. – 2001. – №3. – С.79. 2. Кучер В. Вересень 1939 р. війна проти Польщі: удар зі сходу // Історичний журнал. – 2004. – №9. – С.16 – 17. 3. Високий замок. – 2005. – 7 травня. – С.6. 4. Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921 – 1939 рр.). – К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 1999. – С.317. 5. Центральний державний історичний архів (ЦДІА) України, м. Львів, ф.344, оп.1, спр.57, арк.6–7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВОВ) України, ф. 4331, оп.1,спр.2, арк.70. 7. Історія України: Документи. Матеріали. Посібник // Уклад. колек. В.Ю. Короля. – К.: Вища шк., 2001. – С.327. 8. Тронько П. Я бачив це на власні очі (вересень 1939 р. на Західній Україні) // Історичний журнал. – 2004. – №9. – С. 82, 80. 9. Західна Україна під більшовиками. ІХ.1939–VІ.1941: Збірник за редакцією Мілени Рудницької. Наукове товариство ім. Т. Шевченка в Америці. – Нью-Йорк, 1958. – С.19, 25–26. 10. Кубійович В. Українці в Генеральній губернії. 1939–1941. Історія Українського Центрального Комітету. – Чикаго: Вид. Миколи Денисюка. – 1975. – С.63. 11. Там само. – С.180–182. 12. Західна Україна ... – С.19, 25. 13. Високий замок. – 2004. – 26 червня. – С.9. 14. Нінювський В. Міжнародний воєнний трибунал про Україну: Публіцистично-документальний довідник з деякими порівняльними моделями злочинів режимів – нацистського з московсько-імперським / Видано фондом Товариства Українських Сеньорів імені Марка Бослава в Едмонтоні. – Альберта, Канада, 1989. – С.149. 15. Медведев Р.А. Й.В. Сталин в первые дни Великой Отечественной войны // Новая и новейшая история. – 2001. – №2. – С.123. 16. Українські щоденні Вісти. Орган управи міста Львова. – 1941. – 2 серпня. – С.2.

УДК 94| (4+430) ”1939-1945”

С.И. Катарага

Кишиневский государственный педагогический университет

ГУБЕРНИЯ ТРАНСНИСТРИЯ В 1941–1944 гг.

© Катарага С.И., 2007

Досліджено питання військової співпраці східних європейців з Третім Райхом протягом Другої світової війни. Закладено нове підґрунтя у дискусію навколо проблеми східноєвропейських військових формувань у збройних силах Німеччини й проаналізовано коротку історію подібних іноземних формацій при збройних силах інших країн упродовж того самого періоду. Зроблено важливий внесок у розуміння цієї складної наукової проблеми.

The article raises a question of the military collaboration of the Eastern Europeans with the Third Reich during World War II. This publication break new ground in the discussion of problem of Eastern-European military formations in Germany's Armed Forces by presenting analysis of a short history of similar foreign formations by Armed Forces of other countries at the same period. This article makes a significant contribution to understanding of this difficult scientific problem.

Вторая мировая война как исторический феномен изучена во многих аспектах, но даже сейчас, после более как 60-ти лет, как она закончилась, осталось очень много событий, которые требуют более внимательного изучения. Одним моментом того периода, которому историки практически не уделяли внимания, является формирование губернии Транснистрия и ее управление Королевством Румыния в течении 1941–1944 годов.